

Den tønderiske Kniplingsindustriens Blomstringstid.

Af Arkivassistent Fr. Jürgensen West.

I.

Oprindelsen til Kniplingsindustrien i Tønderregnen er uvis. Det første Anlæg tilskrives sædvanlig en enkelt Mand, en Købmand ved Navn Steenbeck fra Dortmund i Westfalen, der indvandrede omkring 1647 og tog nogle gamle Mænd, som forstode Kniplekunsten, med sig. Steenbecks Ledsagere underviste en vis Tid ad Gangen Kvinder og Born fra Tønderregnen i Tilvirkning af Traadkniplinger, og naar de havde udlært, vendte de hjem, oprettede hist og her Knipleskoler og udbredte saaledes Kunsten videre.

Denne Beretning, hvis Kilde er den af Martin Richard Flor i Aarene 1758 og 1759 affattede Beskrivelse af Byen Tønder,¹⁾ have de fleste Forfattere fulgt uden at underkaste den synderlig Kritik. Den kan imidlertid ikke stemme med de virkelige Forhold; enten er Tidspunktet 1647 urigtigt angivet, eller ogsaa

¹⁾ Trykt 1762 i Camerer: „Nachrichten von merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Holstein.“

har Steenbeck ganske vist havt stor Fortjeneste af Kniplingsindustrien i Tønder, men har ikke været dens Grundlægger. Allerede otte Aar tidligere maa den have været temmelig udbredt der paa Eggen. Dette sidste fremgaar utvetydigt af den flensborgske Raadmand Hilmar von Lüthens Beretning¹⁾ om, hvorledes det første Guldhorn blev fundet i 1639 ved Gallehus i Møgeltønder Sogn. Hans Fader, Didrich v. L., var den første Mand, der havde dette Horn i Hænde; Didrich fortalte ofte om dette mærkelige Fund, og i Faderens Beretning, som Hilmar senere skrev ned, hedder det udtrykkelig, at Guldhornet blev fundet af en Pige fra Møgeltønder, som ernærede sig ved at kniple, og som stadig afsatte sine Arbejder til Hilmars Moster, Marina Thomsen i Tønder; til hende bragte hun Hornet en Dag, da hun netop havde noget Kniplearbejde færdigt.

Det er i og for sig interessant, at man i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede kan paavise Kniplingsindustriens Tilstedeværelse i Tøndereggen; thi Traadkniplinger ere næppe tilvirket noget andet Sted før i det 16. Aarh. sidste Halvdel, og denne Art Husflid er da naaet forholdsvis hurtigt til den nordlige Del af Slesvig fra dens Hjemstavn i Mellemeuropa. I Begyndelsen har den dog formodentlig fristet fattige Kaar; først i Løbet af det 18. Aarh. — altsaa efter at henved 100 Aar vare gaaede siden dens første Tilsynekomst — tog den et saadant Opsving, at den vakte Opmærksomhed ikke blot i det danske Monarki, men ogsaa i Udlandet.

¹⁾ Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1761, Side 289—290.

I Tønder By fandtes i Aaret 1717 syv Kniplingshandlere, som forsørgede 26 Personer og havde et Tyendehold paa i alt 10 Personer; én af dem har endog Raad til foruden Karl og Pige at holde en Tjener; en mindre Kniplingshandler er tillige Barber. Samtidig var der i Byen kun bosat otte Kniplersker, der tilsammen forsørgede tre Personer; én af dem holdt en Tjenestepige. Kun tre svarede Kopskat, de fem andre vare saa fattige, at de intet kunde give. Kopskatten for Kniplersker er sat til 1 Rdlr. C. med Tillæg af 1 Sk. for den, der holder Pige, medens Kniplingshandlerne ere ansatte til en Kopskat af gennemsnitlig ca. 16 $\frac{1}{2}$ Rdlr. C. (Maximum 29 og Minimum 7 R. C.). I Skatteregistret for Tønder Amts Landdistrikter er kun én Person opført som Kniplingshandler, og han er ikke sat i Skat, da han i 1717 har bosat sig under en fremmed Jurisdiktion. Allerede paa dette Tidspunkt af den tønderiske Kniplingsindustri Udviklingshistorie er der saaledes en iøjnefaldende Afstand imellem Fabrikanternes og Arbejderskernes økonomiske Stilling.

Umiddelbart efter Oprettelsen af „General Landets-Økonomi- og Kommercekollegiet“ (i December 1735) blev der gjort alvorlige Anstrængelser for at skaffe Regeringen nøjagtige Oplysninger fra alle Monarkiets Egne om Landbrugets, Handelens og Industriens Tilstand som et nødvendigt Grundlag for en maalbevidst økonomisk Politik. Der blev herved tilvejebragt og samlet et stort Materiale, hvori der ogsaa findes ret fyldige Oplysninger om Kniplingsindustrien i Slesvig.

I Kommercekollegiets Beretning til Kongen (af 18. Okt. 1737) om Erhvervslivets Tilstand i Tønder Amt siges: „Der findes ingen anden Industri i Amtet uden Kniplingsindustrien; men denne skal ogsaa være i temmelig god Tilstand og har vel aldrig været i stærkere Flor end nu, eftersom de i Byen Tønder og i Amtet boende Kniplingshandlere beskæftige mange Tusende Personer. Industrielle Privilegier eller Monopoler er ikke tilladt nogen; derimod skulle Kniplingsfabrikanter i Følge en kgl. Resolution af 31. Okt. 1732 have faaet Tilladelse til at bo, hvor de ville, i Amtet uden derfor at forulempes af Byens Indvaanere og Handelsmænd. . . . I Geest-Herrederne ernære sig omtrent nogle Tusende Piger ved Tilvirkning af Kniplinger. Det er den fattige Husmand til stor Hjælp, idet han, naar hans Børn have naaet otte til ni Aars Alderen, ikke mere har nogen Udgift af dem, og naar de blive ældre og større endog kan faa største Delen af sine kontante Udgifter i Aarets Løb dækkede ved deres Arbejdsfortjeneste. Ellers vilde mange Husmænd ikke kunne ernære sig af deres Jordlod.“

I Beretningen om Løgumkloster Amt¹⁾ anføres Tilvirkningen af Kniplinger som den eneste Industri i hele Amtet. „Et temmelig stort Antal, navnlig Kvinder og Børn, ernære sig ved Tilvirkning af tønderske Kniplinger, som de forfærdige i stor Mængde og levere til Kniplingshandlerne i Løgumkloster og Tønder imod en bestemt akkorderet Løn for hver Alen.

1) Kom. Kol. $\frac{18. \text{ Juli}}{5. \text{ August}}$ 1737.

Varerne afsættes af Kniplingshandlerne, hvorefter der findes mange i Amtet. — Ogsaa i Aabenraa Amt¹⁾ boede der Kniplerpiger, der arbejdede for egen Regning og afsatte de færdige Kniplinger i Tønder eller andetsteds.

Det kan paavises, at der omtrent samtidig med, at Kommercekollegiet indsamlede disse Oplysninger, altsaa i Trediveerne af det 18. Aarh., kom Fart i Kniplingsindustrien. I Aaret 1744 vare saaledes 25 Kniplingshandlere — 11 større og 14 mindre — bosatte i Tønder By, det vil sige henved fire Gange saa mange som i 1717. Blandt de større findes ni med skattepligtig Formue. Øverst i Rækken staar Jürgen Krögers Enke, hvis Formue er angivet til 5000 Rdlr. C., og Lorenz Henningsen med en Kapital af samme Størrelse, derpaa følger Caspar Krüger med 4000 R. C., to med 1500 og én med 1000 R. C. Resten har imellem 250 og 400 R. C.; den nederste i Rækken er tillige Brændevinsbrænder. Disse Summer ere efter Forholdene ret betydelige, saa at det med Sikkerhed kan sluttet, at Kniplingshandelen dengang var bleven et indbringende Erhverv. Henved 40 Aar senere, i 1780,²⁾ ansloges Antallet af de Personer, der beskæftigede sig med Tilvirkning af Kniplinger, til over 12000, og de underholdt ved deres Arbejde ca. 20000 Mennesker.

1) Kom. Koll. 18. Juli
5. August 1737.

2) Kom. Koll. 29. Juni
6. Juli 1780.

Kniplingsindustrien havde sit Sæde i Løgunkloster Amt, paa Trøjborg Gods, i Grevskabet Schackenborg, paa Oen Romø samt i den vestlige Del af Amterne Tønder, Aabenraa og Haderslev. I Begyndelsen af det 19. Aarh. angives Grænserne for det egentlige Kniplingsdistrikt saaledes: ¹⁾ den vestlige Del af Hertugdømmet Slesvig fra Læk Sogn i Tønder Amt over Hellevad i Aabenraa Amt til Mastrup i Haderslev Amt og derfra til Ribe i Jylland, Oen Romø medindbefattet, men med Undtagelse af de tønderske Marskegne. I Marsken har Kniplingsindustrien aldrig vundet Fodfæste, idet Friserne ikke vilde lade deres Børn lære at kniplø, uagtet Tusender sade ledige Vinteren over. ²⁾

II.

Den tønderske Kniplingsindustri havde uden nogen Understøttelse fra en ringe Begyndelse arbejdet sig op til et betydeligt Omfang. Den vakte megen Opmærksomhed ikke mindst hos selve Regeringen, hvis mange Forsøg paa at grundlægge en national Industri ikke havde givet Resultater, som kunde siges at staa i rimeligt Forhold til de anvendte Forholdsregler og Pengemidler. Havde Regeringen i Begyndelsen overset Kniplingsindustrien — hvilket saa meget lettere

¹⁾ Neue Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1812, Side 529 ff.

²⁾ Schl. Holst. Provinz.-Ber. 1790, Side 710.

kan forklares, som dens Hovedsæde, Tønder By, først blev okkuperet i 1713 og derefter endelig inkorporeret i 1721 tillige med de øvrige gottorpske Dele af Hertugdømmet Slesvig — saa søgte den senere at indhente det forsømte ved Anvendelse af de Midler, som dengang ansaas for de hensigtsmæssigste til at støtte og fremme industriel Virksomhed; særlig tog da det under Kristian VI. reorganiserede Kommercekollegium sig med Iver af denne Industrigren.

I den kort efter Kollegiets Genoprettelse udstedte Forordning imod overdreven Luxus i Klæder (af 16. April 1736) blev det forbudt at forskrive eller bære Kniplinger, som ikke vare forfærdigede her i Landet; Straffen for Overtrædelse af dette Forbud blev sat til 200 Rdlr. C., Halvdelen til Angiveren og Halvdelen til Statskassen. Dette Forbud blev opretholdt i hele den følgende Tid og udtrykkelig gentaget i Fr. 18. April 1769; kun Mulkten blev forandret (ved Plakat af 18. Maj 1775), idet den mere rationelt sattes til et Beløb lig med den hver Gang konfiskerede Vares Værdi. Samtidig blev det stillet de tønderske Kniplingsfabrikanter i Udsigt, at, saasomt de saa sig i Stand til at forsyne Landet med Blonder i tilstrækkelig Mængde, skulde Forbudet ogsaa udstrækkes til at gælde for denne Artikel. I 1775 udstraktes Forbudet til ogsaa at omfatte de tidligere storfyrstlige og fælles Dele af Holsten. Først ved den store Toldreform i 1797 bleve disse Indførselsforbud hævede, men i Stedet for traadte nu en ret høj Toldbeskyttelse, idet Indførselstolden for Kniplinger af Traad og Silke i Toldtarifen af 1. Februar 1797 blev sat til 1 Rdlr. C. pr. \mathcal{R} .

Derimod kunde de tønderske Kniplinger — og fra 1774 tillige Blonder — indføres toldfrit til Danmark og Norge, imod at der medfulgte behørig Attest for, at de ikke vare fremmede, men virkelig vare tilvirkede i Hertugdømmet Slesvig. Denne Begunstigelse nød den tønderske Kniplingsindustri lige indtil Toldreformens Gennemførelse. I Toldfr. af 1. Febr. 1797 blev det bestemt (i § 4, Litr. b), at Hertugdømmernes „Fabrikvarer“ skulde svare det halve af den almindelige Indførselstold, naar de indførtes fra toldpligtige Steder, og da der ikke var gjort nogen Undtagelse for de tønderske Kniplingsers Vedkommende, maatte der altsaa af disse efter Tarifen svares $\frac{1}{2}$ Rdlr. C. pr. \mathcal{R} . Herimod protesterede imidlertid tre Handlende i København; de vilde ikke betale Told for nogle Kniplinger, som vare tilsendte dem med den agende Post fra Hertugdømmet. Kommercekollegiet, som i den Anledning blev hørt, fandt det imidlertid betænkeligt at forandre endsige ophæve den tønderske Kniplingsindustri's Begunstigelse. Kollegiet frygtede med Rette for Virkningen af en Beslutning, der vilde tvinge nogle Tusende Kniplepiger til at opgive deres Erhverv. General-Toldkammeret besluttede sig derfor til at indrømme fuldstændig Toldfrihed for de i Slesvig tilvirkede Kniplinger og Blonder, som udførtes til Danmark og Norge (kgl. Resol. 5. Juli 1797).

Regeringen søgte dog ikke alene ved Indførselsforbud at holde fremmede Varer borte fra det indenlandske Marked, men den vaagede med ligesaa stor Ængstelighed over, at der ikke skabtes en farlig Konkurrence paa det udenlandske Marked ved Udvandring

af danske Kniplepiger til Nabolandene. Det stedlige tønderske Okonomi-Kollegium indberettede i 1740 til Kommercekollegiet i København, at man i Sverige havde til Hensigt at indføre Kniplingsindustrien, og at danske Undersaatter endog havde ladet sig bruge til at lokke Kniplepiger til Udvandring. I den Anledning rettede Kommercekollegiet en Forespørgsel til Amtmændene i Tønder, Aabenraa og Løgumkloster, Flensborg og Haderslev, om nogen Kniplepige allerede var bleven bevæget til at forlade Landet, hvem der i saa Fald havde ladet sig bruge hertil, og hvorledes Kniplepigens Udvandring bedst kunde forhindres. Herpaa svarede Amtmanden over Aabenraa og Løgumkloster Amter, Massow, at der i hans Distrikt indtil Dato ikke var „deserteret“ nogen Kniplerske, og saa vidt han havde erfaret, var heller ingen bleven opfordret dertil. Imidlertid havde han dog truffet den foreløbige Foranstaltning at anbefale sine Underbetjente fremtidig at være paa deres Post. Amtmanden over Haderslev Amt, Schnell, kunde derimod indberette, at en Jøde fra Frederiksstad, ved Navn Aaron, virkelig havde forledet en Kniplepige fra Gram Herred til at udvandre og bragt hende til Kalmar i Sverige. Tyske Kancelli satte sig strax i Bevægelse for at forlange Pigen tilbage og faa Jøden afstraffet. Ligeledes indberettede Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmeraad Frederik Vilhelm v. Holstein, at han af paalidelige Folk havde erfaret, at tvende Personer i Husum havde gjort derværende Kniplepiger meget fordelagtige Tilbud, hvis de vilde udvandre.

For nu at forhindre, at der slap nogen Kniplepige bort, blev der efter Amtmand Holsteins Forslag i Hertugdømmernes Havne indført et skarpt Tilsyn med de Rejsende. Enhver, der vilde forlade Hertugdømmerne med Skibslejlighed, maatte først skaffe sig et Pas fra den stedlige Øvrighed; dette skulde forevises Toldbetjenten paa Indskibningsstedet, og ingen Passagerer fik Lov til at gaa ombord, før hans Pas var visiteret. Samtidig blev det bestemt, at Underbetjentene skulde affatte Kvartalslister over Kniplepigerne i deres Distrikt og indlevere dem til Amtmanden, som hvert Aar indsendte dem til Kommercekollegiet.¹⁾

To Aar efter blev Underbetjentene dog fritagne for denne besværlige Kvartals-Tælling, og det bestemtes, at de for Fremtiden skulde nøjes med at indsende en aarlig Beretning. De indkomne Lister havde ikke udvist nogen synderlig Forandring i Kniplepigernes Antal og Forhold, og i det mindste var der ikke paavist noget Tilfælde af Undvigelse til Sverige eller andetsteds.²⁾

Faren var overstaaet; Kollegiet følte sig atter fuldkommen beroliget, og det varede henved tyve Aar, inden Autoriteterne igen bleve opskræmte ved Meddelelsen om, at en Kniplepige agtede at forlade Landet. Ogsaa denne Gang blev der handlet med stor Kraft,

¹⁾ Kom.-Koll. 5./21. December 1740, Reskr. 21. Decbr. 1740 31. Jan. 1741.

²⁾ Kom.-Koll. $\frac{28. \text{ Jan.}}{11. \text{ Febr.}}$ 1743.

men Udfaldet blev ikke nogen ubetinget Sejr for Myndighederne og de Kniplingsfabrikanter, hvis Interesser Autoriteterne toge sig af med saa megen Varme. Striden forløb paa følgende Maade:

I Juli 1760 indberetter Magistraten i Tønder, at en Kaptejn Staffeldt af det dér indkvarterede oldenborgske Infanteri-Regiment efter Forlydende havde fæstet en duelig Kniplerske fra Byen til at rejse til Øen Rygen for at være hos en fornem Dame og give hende og hendes nærmeste Vejledning i Forfærdigelsen af Kniplinger. I Henhold til det nys anførte kgl. Reskript af 21. Decbr. 1740, der i Nødsfald bemyndigede Øvrigheden til at arrestere de Kniplepiger, som agtede at begive sig ud af Landet i den Hensigt at anlægge Knipleskoler paa fremmede Steder, blev det forbudt saavel Pigen som hendes Moder at afrejse. De foregav da, at de vilde til København, men ogsaa denne Rejse blev forbudt dem. Da Kaptejnen blev underrettet herom, svarede han, at han jo ikke havde fæstet Pigen som Kniplepige, men som Tjenestepige, og hans Tjener lod sig forlyde med, at det vel ikke kunde forbydes Pigen at rejse, hvis han var til Sinds at gifte sig med hende.

Tønders Magistrat benytter denne Lejlighed til at beklage sig over Indkvarteringen, som et helt Aar igennem havde bestaaet af 4 Kompagnier og i tre Maaneder endog af 6 Kompagnier. Den anfører i denne Forbindelse, at de fleste Kamre, hvor der tidligere havde været adskillige Kniplingsbutikker, nu beboedes af Musketerer; men værre var det dog, at forskellige Kniplepiger havde giftet sig med Musketerer,

og da de fleste af disse vare Udlændinge og efter deres Tjenestetid søgte tilbage til deres Hjemstavn, saa kunde deres Koner med Tiden ved at lære Færdigheden fra sig skabe en skadelig udenlandsk Konkurrence for den tønderske Kniplingsindustri.

Imidlertid gav denne ene Kniplepigens paatænkte Rejse til Rygen Anledning til stedse flere og flere administrative Skrivelser. Kommercekollegiet indberettede Sagen til Krigskancelliet, og Kaptejn Staffeldt fik Tilhold om ikke paa nogensomhelst Maade at befatte sig hverken med vedkommende Kniplepige eller med andre Kniplingsarbejdersker eller Fabrikanter. I sit Svar til Krigskancelliet undskylder Kaptejnen sig og tilføjer, at Pigen allerede fire Uger før Afsendelsen af det kgl. Krigskancellis Skrivelse havde — ægtet en Underofficer ved det hvervede oldenborgske Infanteri-Regiment. Saa var der ikke mere at stille op med hende. Sagen havde staaet paa i fem Fjerdingaar.

III.

Datidens kraftigste Forholdsregler til Beskyttelse af den nationale Produktion vare saaledes bragte til Anvendelse i den tønderske Kniplingsindustri's Interesser: konkurrerende Varer maatte ikke indføres i Riget, og de Personer, som kunde lære Udlandet at konkurrere, maatte ikke forlade Riget.

Men det var alligevel ikke lutter Roser, Kniplingshandlerne dansede paa. Den største Hindring for Forretningens virkelige Trivsel bestod — som det vil

fremgaa af følgende Episoder — i Klædekræmmerlaugets Privilegier.

En Kniplingshandler fra Tønder, Jakob Boetius, havde hjemmefra faaet en stor Del Kniplinger i Kommission, og dem havde han i København dels solgt til Familierne i deres Hjem, dels givet forskellige Sælgekoner til videre Forhandling. Der blev nu rejst Tiltale imod ham for Indgreb i Kræmmerlaugets Privilegier, og da han ikke kunde undskylde sig med Ukendskab til Loven — „eftersom han havde drevet sin Handel i Dølgmaal af Frygt“ — blev han ved Politi- og Kommercekollegiets Kendelse af 10. Marts 1724 dømt til at miste de Kniplinger, der endnu fandtes i hans Besiddelse. Samme Dag bleve ogsaa to Sælgekoner dømt for at have „gjort Kræmmerlauget Indpas i Næringen“ ved at høre med Kniplinger; de slap med en Advarsel, men de Kniplinger, som de havde taget paa Kredit og ikke betalt, bleve konfiskerede til Kræmmerlauget. Et Par Dage efter blev ligeledes en tredje Sælgekone dømt for ulovlig Handel med Kniplinger. Ved denne Retssag mistede Boetius 12 Stykker Kniplinger, som af Poliet vare beslaglagte i hans Logi i Dybensgade, og 9 Stykker, som han havde betroet en af de paagrebne Sælgekoner, Bodil Bleidorns, stod han ligeledes i Fare for at miste.

Han klagede nu sin Nød til Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmerraad J. G. Holstein, der ogsaa tog sig af Sagen og i en Skrivelse af 20. Marts anmodede Politi- og Kommercekollegiet om ikke at exekvere Dommen, men lade Boetius faa sine konfiskerede Varer igen mod Betaling af Aktionens

Omkostninger, og mod at Botius samtidig forpligtede sig til aldrig mere at gøre noget af Laugene „Indpas“ i deres Næring og navnlig til ikke at handle med Kniplinger. Gehejmerraadens Kammertjener, som overbragte sin Herres Skrivelse, fik den mundtlige Besked, at den afsagte Dom kunde Kollegiet umulig forandre; det maatte staa til Kræmmerlauget, om dette vilde være „moderat“ imod Boetius. Amtmandens Intervention nyttede saaledes intet; Boetius fik blot den 3. April en ny Dom for, at ogsaa de 9 Stykker Kniplinger, som Bodil Bleidorns var bleven grebet med, men som tilhørte ham, vare hjemfaldne til Kræmmerlauget, og han fik tilmed en Advarsel om at afholde sig fra saadan utilladelig Handel, saafremt han ikke vilde udsætte sig for en større Straf. —

En anden tønderisk Mand, Joost Johansen, havde ligeledes forsynet en af de paagrebne Sælgekoner med Kniplingskram; han maatte ogsaa finde sig i, at hans Varer bleve konfiskerede.

Politiet havde nu faact Blod paa Tanden, og den 6. April gjorde det en udmærket Fangst, idet en Kone, hjemmehørende i Haderslev, blev grebet paa Gaden med en Æske fuld af „rare“ Kniplinger, ialt 33 Stykker, foruden udsyede Halsklæder. Dagen efter fandt Politiet i hendes Logis under Sengen en lille Æske, indeholdende „et Stykke sort Knipling til Axelskærf, et udsyet Fruentimmertørklæde og en udsyet Mandshalsklud, begge af Netteldug, samt et Stykke grove Kniplinger og tre Stuver fine Takker.“ Det oplystes, at hun gennem 20 Aar var rejst til Hovedstaden med

slige Varer. Hun fik sine Kniplinger og andre Sager konfiskerede og en Bøde paa 20 Rdlr. C.

Oldermanden for „Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlauget“, Frederik Hæseker, som rimeligvis har foranlediget den store Razzia imod Kniplingshandlerne, optoges Aaret efter i Politi- og Kommercekollegiet. Han har sikkert gjort sit Bedste for at holde de tønderske Kniplingskræmmere borte fra Hovedstadens Enemærker; i hvert Fald hører man intet om dem i de følgende Aar. Derimod fik to Jøder, Levin Wesseli og Magnus Ruben, i 1726 Privilegium paa at handle med Kniplinger, Kammerdug og Lærreder i hele Stykker.

Først tyve Aar senere træffer man i København Handlende, der om ikke udelukkende saa dog væsenlig ernære sig ved at sælge tønderske Kniplinger. I 1745 ansøgte saaledes H. C. Lautrup om Bevilling til i København at falholde Kniplinger, tilvirkede i Tønder og Logumkloster Amter, hvor han havde Venner og Handelsforbindelser. Privilegiet meddeltes ham igennem Kommercekollegiet, dog — af Hensyn til Kræmmerlaugets Privilegier — paa den Betingelse, at han ikke maatte sælge Kniplinger i mindre Partier end hele Stykker. I sin Indstilling fremhæver Kollegiet, at det maatte anses for særdeles gavnligt, om der kunde tilvejebringes god Afsætning for de Folk i „Holsten“, som forfærdigede Kniplinger, da saa mange Familier dér søge ved denne Næring at vinde deres Brød „og være Publico til Tjeneste“.

I 1755 fik Lautrups Enke, som i syv Aar havde fortsat sin afdøde Mands Handel, ikke uden at støde

paa Modstand Tilladelse til at faa Privilegiet paa sit eget Navn, da hun agtede at indgaa Ægteskab med Kancellisekretær Fr. Henningsen. Magistraten gjorde nemlig gældende, at hun havde saa meget mindre Føje til at forlange at fortsætte denne Handel, nu da hun udgik af Borgerstanden og indtraadte i nyt Ægteskab, som hun lige siden Mandens Død havde drevet en „stærk“ Handel med Kniplinger og ostindiske Varer uden at blive tiltalt af Kræmmerlauget derfor. Gennem denne Erklæring lyser tydelig de onde Øjne, hvormed Kræmmerlauget betragtede den selvstændige Kniplingshandel. En saadan af Misundelse dikteret Indsigelse kunde Kommercekollegiet selvfølgelig ikke tage Hensyn til; det bemærker hertil blot, at det Lautrup i sin Tid givne Privilegium var saaledes indskrænket, at han ikke maatte udsælge Kniplinger i alenvis, men kun i hele Stykker, hvilket sidste ikke var forbudt noget Steds. Mere berettiget fandt Kollegiet den Indvending, at Embedsmænd ikke burde have Lov til at gribe ind i de borgerlige Erhverv; men om det ellers kunde synes ubilligt, at Mænd, som virkelig sade i Embede og node deres faste Løn, fik Tilladelse til at drive Handel, saa kunde det dog ikke komme i Betragtning i det foreliggende Tilfælde, fordi Fr. Henningsen kun havde Kancellisekretærs Karakter uden ringeste Løn. Imidlertid fik Lautrups Enke Privilegiet ikke paa Livstid, som hun havde ansøgt om, men kun indtil hendes tilkommende Ægtefælle avancerede til virkeligt Embede med Gage.

Foruden København var navnlig Hamborg og Lübeck vigtige Pladser for Kniplingshandelen, men

ogsaa til Østerlandene naaede de tønderske Kniplinger. I samfulde ti Aar fra 1745 til 1755 havde Christian Gachel foretaget adskillige Rejser til Rusland, og i den Tid skal han ved Kniplingshandel have „indbragt mange Tusende Rigsdaler i Riget“, som det hedder i Datidens merkantile Sprog. Han havde solgt Kniplinger baade til Hoffet og til Privatmænd i Rusland, saavel af de fineste Stadskniplinger som af dem til almindelig Brug. Forretningen gik strygende, indtil Indførselstolden paa Kniplinger pludselig af den russiske Regering blev forhøjet fra 15 til 30 pCt. Nu henvendte Gachel sig til Kommercekollegiet i København for at klage sin Nød: Paa sine sidste Rejser havde han været nødt til at lade alle sine Varer forblive i Rusland og sælge største Delen med Tab, fordi han efter at have betalt den høje Told ikke kunde udføre dem igen. Han maatte helt ophøre med denne Handel, hvis det ikke tillodes ham i København at sælge baade stykke- og alenvis de Kniplinger, som han ikke kunde faa afsat i Rusland — vel at mærke efter at have præsenteret dem for Stadens Kræmmere. Desuden bad han om, at der maatte forundes ham Frihed til at indføre Pelsværk og Sejldug fra Rusland imod at erlægge den sædvanlige Told. For at faa sine Penge maatte han nemlig løfte modtage disse Varer i Betingelse af Russerne.

Kollegiet gik villig ind paa hans Begæringer, men maatte dog af Hensyn til andre Privilegier tilføje nogle indskrænkende Bestemmelser: han fik Tilladelse til i København at forhandle saavel slesvigske Kniplinger i hele Stykker som russisk Sejldug og „Foerwerk“,

dog ikke en detail, og navnlig maatte han ikke sælge noget „Foerwerk“, som var forarbejdet med Overtræk af Klæde eller andre Stoffer. Karakteristisk er Kommercekollegiets Motivering. Efter en almindelig Lovtale over Gachels Foretagsomhed udtaler Kollegiet sig paa følgende Maade: 1) „Dersom Flere vilde vove at paatage sig saadan Handel, vilde den i „Holsten“ værende Kniplings-Fabrique finde sin store Nytte derved, og mange flere Mennesker, end der nu er derved, have deres Brød og Næring, og da vi allerunderdanigst holde for, at denne Fabrique er een med af de nyttige Fabriquer i Landet, saa synes det billigt, at Supplikanten, som i saa mange Aar har tilbragt den en anselig fremmed Debit, vel en Encouragement kunde fortjene.“

En lignende Motivering træffer man i andre af Kommercekollegiets Forestillinger fra de følgende Aar. Ansøgerne ere for største Delen mindre Kniplingsfabrikanter, som paa Grund af manglende Forbindelser have Vanskelighed ved at faa deres Varer afsatte. Om en af disse, Jens Clausen Reimer, hedder det saaledes: 2) „Da Supplikanten, som er en af de mindste af dette Slags Købmand, efter Beretning dog skal holde over 50 Mennesker i bestandigt Arbejde, saa synes det billigt, om ham til saa Mange at underholde nogen Slags videre Debit (ø: Afsætning) kunde tilvejebringes.“

1) Kom.-Koll. 24. Marts
7. April 1755.

2) Kom.-Koll. 22. 29. November 1756.

Paa Landet maatte Kniplingshandlerne slet ikke forhandle deres Varer. I Byerne skulde de først tilbyde Kræmmerne dem og forøvrigt medbringe Attest for, at de falbudte Kniplinger virkelig vare tilvirkede i Slesvig. Disse Indskrænkninger genfindes i alle Privilegier fra denne Tid.

Uagtet de hæmmende Baand, der saaledes vare paalagte Handelen med Kniplinger som Følge af Tidens hele økonomiske Politik, bredte Kniplingsindustrien sig i disse Aar til Haderslev By. Dette ses blandt andet af en Ansøgning om et Privilegium som Kniplingshandler fra en Mand ved Navn Christian Nissen. Han havde anlagt en lille Kniplingsfabrik i Haderslev, men klagede over, at han inden kort Tid vilde blive forarmet, fordi han paa selve Stedet ikke kunde faa nogen Afsætning. Den Handel, som Interessenterne i de større og rigere Kniplingsfabrikker dreve i Haderslev, vilde ruinere ham, hvis han ikke fik Tilladelse til at sælge de paa hans egen Fabrik tilvirkede Kniplinger overalt i Kongens Riger og Lande. Naturligvis fik Manden sit Privilegium;¹⁾ men hvor meget det har hjulpet ham, er et andet Spørgsmaal.

Klager over Kræmmerlaugets Privilegier kom ogsaa offentlig til Orde i „Økonomisk Magazin“ (4. Bind 1760, Side 159 flg.), hvor en Sagkyndig ankede over, at Kniplingshandlerne, naar de rejste til de Købstæder i Danmark og Norge, hvor de tænkte at afsætte deres Varer, alle Vegne vare forpligtede til

¹⁾ Kom.-Koll. 31. Maj
14. Juni 1762.

først at tilbyde dem til Stedets Kræmmerkompagnier. Disse købte som oftest lidet eller intet og opholdt de Handlende efter Behag, saalænge det var dem belejligt at bese Varerne; derved spildtes megen Tid, og Omkostningerne forøgedes betydeligt. De Hindringer, der lagdes Kniplingshandelen her i Landet, var, skriver „Magazinet“, en af Aarsagerne til, at mange vendte sig til Hamborg (og Lübeck), hvorfra Varerne kunde afsendes til andre Steder uden Ophold. Berettigelsen af denne Klage blev ogsaa anerkendt af Regeringen; fra Januar 1767 begynder i det mindste danske Kancelli at udstede en Række Bevillinger, hvorved det tillodes Ansøgerne uhindret til alle og enhver i store og smaa Partier at sælge de i Slesvig tilvirkede Kniplinger, medens Kommercekollegiet endnu i nogle Aar fastholdt sit tidligere Standpunkt og først i Oktober 1769 udstedte Bevillinger af lignende Indhold som Kancelliets.

IV.

Følgen af den nye Bevillingspraxis var, at Kniplingshandlernes Tal øgedes stærkt — særlig de mindre Handlende eller Fabrikanter og Bissekræmmernes. Denne Udvikling af den lille Kniplingsindustri, som allerede begyndte i Aarhundredets Midte, var en Torn i Øjet paa Kniplingsgrossisterne i Tønder: Gentagne Gange søgte de at komme den til Livs; skønt de ganske naturligt vare de stærkeste, paakaldte de dog den Hjælp, som i hine Tider altid skulde staa til rede,

naar det kneb i det daglige Livs Handel og Vandel — Regeringens nemlig. Allerede i 1752 klage Kniplingshandlerne i Byen Tønder over, at Kniplingsindustrien mere og mere blev draget bort fra Byen, idet Kniplingshandlerne hyppig nedsatte sig paa Landet, hvor de vare fri for de svære Byskatter og derfor kunde drive Handelen med færre Omkostninger. Følgen heraf var Tønders Tilbagegang; en Del Huse stode til Skade for Byen ubeboede. De tønderske Kniplingshandlere ansøgte derfor Kommercekollegiet om, at det maatte blive paabudt Kniplingshandlerne paa Landet at begive sig til Byen og tage Ophold dér, da Kniplingshandel ubetinget var Bynæring. Dette bestrider Amtmanden, Fr. Vilh. Holstein, paa det kraftigste, idet han henviser til en kgl. Resolution (af 31. Oktober 1732), hvorved det forlængst var bleven fastslaaet, at Kniplingsfabrikanterne, da deres Erhverv er en særlig privilegeret Næring, ikke kunde tvinges til at nedsætte sig i Byen, men tvertimod havde Frihed til at tage Bopæl, hvor de vilde. Tønder Magistrat havde vel gentagne Gange gjort en modsat Opfattelse gældende, men der var slet ikke bleven taget noget Hensyn dertil. Forøvrigt kunde Kniplingshandelen ikke være Skyld i, at Tønder var i Tilbagegang, thi denne Handel havde, efter Amtmandens Skøn, aldrig været saa betydelig i selve Byen som netop nu. Amtmanden rammer sikkert Sagens Kærne, naar han bemærker, at det Ansøgerne i Virkeligheden vil opnaa, er at samle Kniplingshandelen paa deres egne Hænder alene med Udelukkelse af alle andre. Saa kunde de nemlig give

Kniplerpigerne, hvad de vilde for deres Arbejde, og være Herre over Prisen paa Kniplinger.

Amtmandens Standpunkt har næppe været de tønderske Borgere ubekendt, og det maa da vistnok opfattes som et Modtræk, at samtlige Kniplingsfabrikanter i Tønder give to af deres Midte, Hans Richtsen og Marcus Hoyer, hvoraf den ene var Byens Kæmner og den anden Medlem af Byraadet, Fuldmagt til at søge Hjælp andetsteds. Statholderskabet støtter deres Andragende, men forgæves: Paa Bernstorffs Forslag afviser Kommercekollegiet Sagen med den Bemærkning, at Kniplingshandelen er en fri, uindskrænket Næring, som er tilladt overalt, selv indenfor Købstædernes Læbælte.

Ni Aar senere (i Maj 1761) fremkom de tønderske Kniplingsgrossister med et nyt, udførligt og velmotiveret Forslag, der er udarbejdet af Hans Richtsen; det indeholder saa mange udmærkede Oplysninger om Kniplingsindustriens Organisation og Teknik, at det vel kan lønne sig at gøre sig bekendt med denne første Haands Kilde.

„Naar jeg skal fremstille, hvad der tjener til Kniplingsindustriens Forbedring“ — skriver han bl. a. — „saa maa Blikket fornemlig rettes paa de Personer, som forestaa denne Industri og styre den; hvis man forestiller sig, at det er Arbejdsfolket, det vil sige dem, der forfærdige Kniplingerne, som ere Hovedpersonerne, saa vilde det være en stor Vildfarelse eller det samme som at begynde Tingene bagfra. Det maa derfor udtrykkelig bemærkes, at Arbejderskerne som Arbejdsfolk ikke kunne gøre noget, uden at det af Fabrikanterne bliver forelagt dem og givet dem i Arbejde. Dette er en ubestridelig Kendsgærning.“

„Ere nu Arbejderskerne saa heldige at have en due- lig Fabrikant, som kan betro dem noget smukt at udføre og give dem den nødvendige Undervisning, saa kunne de

nyde en desto rigeligere Arbejdsløn; gives dem derimod et slet Mønster, saa ere de sjældent i Stand til at skelne dette, men maa simpelthen bøde derfor i deres Arbejdsløn, fordi et saadant Mønster senere ikke vinder god Afsetning . . . De Personer, som lede Fabrikationen, ere altsaa dem, ved hvis Hjælp Kniplingsindustrien og de i denne beskæftigede Arbejdersker fra Tid til anden maa bringes til større Fuldkommenhed. Det vil da være nødvendigt at paapege de Egenskaber, som udfordres, for at en Kniplingsfabrikant skal være i Stand til at tjene Faget til virkelig Nytte og Fremgang. Dertil udkræves først, at han har lært Tegnekunsten, for at han altid kan frembringe noget nyt og dygtigt. Han maa ogsaa søge Forbindelser i Braband, for at han Tid efter anden kan forskrive nye Mønstre eller Tegninger derfra, og saaledes altid kan indføre Forandringer og i Tegnemaaden rette sig derefter. Hertil benytter jeg og mange Andre Lejligheden, naar vi til vore fineste Kniplinger forskrive brabantisk Traad; saaledes lader jeg samtidig hver Gang 6 Stykker nye Tegninger komme; de overlade en ikke deres Mønstre, uden at man tillige bestiller Garn hos dem, dette er ogsaa uundværligt til fine Kniplinger.“

„En Fabrikant maa af saadanne forskellige Mønstre eller Tegninger forstaa at vælge det bedste og vrage det ubrugelige, fordi vi ikke altid med Fordel kunne anvende i vor Industri det, som Brabanderne forfærdige, tilmed da de ogsaa lade meget ubrugeligt gaa med iblandt.“

„Fabrikanten maa, naar han har noget nyt, forstaa at instruere først de herværende Mønsterkniplersker og dernæst Arbejderskerne, som maa gøre deres Arbejde efter Mønster, for at de kunne eftergøre det rigtigt.“

„Han maa vide at behandle Arbejderskerne efter deres af Gud givne Gaver, for at han kan indrette Mønsteret efter deres Ævner: en er skikket til at udføre med Fordel de vanskeligste Ting; en anden derimod vilde ikke kunne gøre det samme Arbejde uden med stort Tab.“

„Dernæst maa han kunne paapege enhver Fejl i Arbejdet og angive Arbejderskerne den Maade, hvorpaa en saadan Fejl kan afhjælpes. Paa denne Maade har jeg rettet mangen Arbejderske, som næppe havde været i Stand til at udføre et Mønster til ca. 8 Skilling lybsk pr. Alen rigtigt, saalænge, at hun senere har kunnet udføre det smukkeste Arbejde til en, to eller flere Rigsdaler Alenen. Nu til

Dags maa man se altfor meget igennem Fingrene; thi uagtet Rettelsen gavner Industrien og alle Arbejderskerne overordentlig meget, saa ville de fleste dog ikke lade sig dadle og vise tilrette; man faar hver Dag det Svar: Er mit Arbejde Dem ikke tilpas, saa gaar jeg til en anden; straks maa man tie stille og lade fem være lige. Der er desværre Snighandlere nok, som rose sligt Arbejde og netop derved opnaa, hvad de ville.“

„Kniplingsfabrikanten maa, saasnt han ser et Mønster, der er tegnet paa Papir, kunne afgøre, hvilket Nummer Traad det passer til. Det er en vanskelig Sag: bliver der taget fejl heri, saa kan hverken han eller hans Arbejdersker bruge et saadant Mønster med Fordel. Der tænkes herved paa den første Tak eller Dessein, som bliver forfærdiget eller kniplet af Mønsterkniplerskerne efter Tegning paa Papir og siden givet andre Arbejdersker til Efterligning.“

„Endvidere maa han vide, hvilken Sort Traad der passer til enhver Haand især; nogle behøve den ganske blød, andre mellem og atter andre helt haard. Faar de sidste af den bløde Traad, saa løser Traaden sig op under Arbejdet, saa at den bliver næsten ligesaa løs som Hør; Arbejderskerne maa altsaa sidde den dobbelte Tid over deres Arbejde, og siden, naar det ikke lykkes, tage til Takke med des ringere Arbejds løn.“

„En Kniplingsfabrikant maa bestandig være rigelig forsynet med smukke, allerede udførte Mønstre, for at han i rette Tid kan forsyne sine Arbejdersker med nye Desseins eller Mønstre og enhver efter hendes Duelighed; i Mangel heraf maa han tage, hvad han har ved Haanden, hvad enten det duer eller ej, og dermed ere Arbejderskerne ofte daarlig tjente. Jeg lader rigelig tre Gange saa mange Mønstre udføre, som jeg bruger, og betaler hellere den første Tegnings Udførelse tre Gange end at give et Mønster i Arbejde, som kunde blive saavel mig som mine Arbejdersker til Skade, derfor betaler jeg næsten hvert Aar omtrent et til to Hundrede Rigsdaler for udførte Mønstre, som dog ikke tjene til nogetsomhelst andet end til Efterligning for mine Arbejdersker; thi der maa ikke spares noget paa Mønstre eller Desseins — hverken Umage eller Omkostninger, de ere ligesom den Sæd, hvoraf Kniplingsindustrien fremblomstrer. Jeg giver heller ikke et eneste Mønster i Arbejde, førend jeg har ladet det af en

kyndig Stikker eller Prikker gennemstikke paa Pergament Hul for Hul. Hvad jeg gør her, det samme gøre ogsaa andre, som forstaa deres Ting; ellers maa Arbejderskerne gøre det selv, og da de sjældent ere i Stand dertil, saa blive ved Stikken og Prikken utallige Mønstre ødelagte for Arbejderskerne, derved er der sket større Skade, end man kan udsige i Ord.“

„Endelig maa en Kniplingsfabrikant ogsaa besidde nogen Handelserfaring, navnlig da han ikke altid har særlige Kniplingshandlere ved Haanden, som kan afkøbe ham de tilvirkede Kniplinger og siden drive Handel med dem i fremmede Lande; han er derfor i Forlegenhed, hvis han ikke — forinden han efter endt Læretid overtager Fabrikationen — har erhvervet sig tilstrækkelige Forbindelser i Udlandet.“

„Da den herværende Kniplingsindustri Velfærd ogsaa for en Del beror paa, at Handelen med Kniplinger er velordnet og udstrækkes saa meget som muligt, saa maa særlige Kniplingshandlere, som vel ikke have lært noget af Fabrikationen, men som dog ernære sig alene ved Handel med Kniplinger, nødvendigvis bibeholdes, vel at mærke som Kniplingshandlere, især da det for en Kniplingsfabrikant, som har taget nogle Hundrede Kniplere i Arbejde, er ugørligt at blive saa længe hjemmefra, som forskellige lange Rejser fordrer det, idet han maa være hjemme i det mindste hver fjerde til sjette Uge for saavel at forsyne sine Arbejdersker med nye Tegninger, Penge og Traad som at give dem den nødvendige Vejledning; den, der blot er Kniplingshandler, kan derimod blive saa længe borte, som hans Rejse kræver det.“

„Kniplingsindustriens Velfærd beror ogsaa paa en god Orden (o: Organisation). Netop ved Orden have Brabanderne drevet deres Industri saa meget i Vejret; dér gaar den ene Fabrikant ikke den anden i Bedene, eller hvis det undtagelsesvis sker, straffes det exemplarisk; i Brabant er der ogsaa stor Forskel imellem Fabrikanterne, der forestaa Tilvirkningen, og dem, der rejser om alle Vegne med brabantiske Kniplinger for at sælge dem; disse befatte sig aldrig med Fabrikationen, men tage deres Kniplinger hos en Fabrikant. Netop fordi der mangler vor Kniplingsindustri paa god Orden, saa kunne vi langtfra maale os med dem; de mange Uordnede, der gaa i Svang her og næsten daglig tiltage, hæmme og hindre alt, hvad

der kan udtænkes til Fagets Forbedring; dette leder mig til Spørgsmaalet om, hvad der hindrer vor Kniplingsindustri og de i denne beskæftigede Arbejdersker i at naa til den Fuldkommenhed, som Brabanderne have erhvervet. Den største Hindring ere uduelige Ledere.“

„Af slige udygtige Personer gives der nu tre Slags: For det første saadanne, der ikke have udstaaet deres sædvanlige syv Læreaar. I forrige Tider vovede intet Menneske at befatte sig med Kniplingsindustrien, som ikke i Forvejen i syv Læreaar grundigt havde lært det dertil nødvendige hos en duelig Fabrikant; men nu købe de sig fri med tre til fire Aar, og siden frembringe saadanne Fuskere igen andre, saa at Industrien mere og mere kommer i Hænderne paa miserable Ledere.“

„Den anden Slags er saadanne, som aldrig have lært noget, af hvad der hører til Faget, men blot have drevet Handel med Kniplinger, som de have købt af de virkelige Fabrikanter og igen afsat i fremmede Lande, men nu af lutter Vindesyge indlade sig paa Tilvirkningen, for at de ikke som før skulle behøve at købe deres Kniplinger hos de egentlige Fabrikanter“

„Den tredje Slags er en helt ny Art af Fabrikanter, nemlig saadanne, som hverken før have handlet med Kniplinger, eller endnu mindre have tilegnet sig nogen af de Kundskaber, som ere nødvendige til at drive Kniplingsindustrien. Dette var tidligere noget ganske uhørt; men for nogle faa Aar siden ere saadanne Personer dukkede op, hvoriblandt der findes alle Slags Folk, som af Dovenskab opgave deres Profession og hidtilværende Haandtering og løbe om, hvor de hist og her kunne træffe ligesindede Personer iblandt Arbejderskerne, og da saadanne Arbejdersker i Reglen staa i Gæld for erholdte Forskud og ikke ville betale, sælge de imod Ret og Samvittighed det dem til Efterligning betroede Mønster til saadanne Landstrygere, som ikke have nogen Ret eller Andel deri. . . . Dette Uvæsen giver Anledning til mange fordærvelige Processer.“

„Jeg vilde vel have oplært mine tre Sønner i Kniplingsfabrikationen, men hvis den nuværende Tilstand skal vedblive, saa vil i Løbet af ti Aar en virkelig Fabrikant næppe kunne bestaa; thi det er jo nu saaledes, at jo bedre han forsyner sine Arbejdersker med smukke Mønstre, med Forskud i Penge og Traad, jo bedre han korrigerer

dem, for at alt skal gaa vel . . ., des mindre Glæde har han af sit Arbejde, desto stærkere ere Efterstræbelserne fra ubeføjede Handelsfolk, der søge at berige sig ved andres Skade og Ruin . . .“

Richtsens slutter sit Indlæg med en Række detaillerede Forslag, der giver Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmerraad Fr. Vilh. Holstein, Anledning til en Imødegaaelse. I sin Erklæring (April 1762) indrømmer Amtmanden, at det ganske sikkert vilde være heldigt, om Kniplingsfabrikanterne besade alle de anførte Kundskaber og Færdigheder; men det var ikke raadeligt for de syv Læreaars Skyld igen at indføre de gamle Laugskikke i Kniplingsindustrien. Samfundet var bedst tjent med, at saa mange Hænder som muligt vare beskæftigede i et Erhverv, og at enhver havde Frihed til at drive det, som han bedst syntes; det maatte saa blive hans egen Sag, om han forstod sit Fag eller ej.

Den skarpe Adskillelse mellem Kniplingsfabrikanter og Kniplingshandlere, som Richtsen tillagde en væsentlig Betydning, var efter Amtmandens Mening hverken nødvendig eller ønskelig; de fordærvelige Processer og Uordner vilde netop fremavles ved Indførelsen af en saadan Adskillelse.

Hvad angik den af Richtsen foreslaaede Tvang overfor Kniplepigerne, saa var det vel sandt, at de dygtigste Fabrikanter havde de bedste Mønstre, og disse burde ikke imod deres Vilje overlades Tredjemand til Benyttelse; men dels var det ikke let at forhindre, at et saadant, allerede paa Pergament stukket, Mønster blev eftergjort, hvilket kunde gøres uden videre Ulejlighed, dels var det ingenlunde formaalstjenligt her

at binde Hænderne saa stærkt paa Kniplepigerne, som Richtsen ønskede. Alle Fabrikanter vare enige om, at det var dem, saavel som Kniplepigerne, umuligt at bestemme Prisen paa Arbejdet forud, og at de først maatte enes derom, naar Dessenen var færdig. Kniplepigerne vilde altsaa være ilde stedt, hvis det var dem aldeles forbudt at erkyndige sig hos andre om deres Arbejdes Værdi og arbejde for dem, som betalte mest. Kniplepigerne tjente som oftest deres nødtørftige Underhold ved vedholdende Arbejde, medens Fabrikanterne mangan Gang havde deres rigelige Fortjeneste deraf paa en bekvem Maade. Heraf fulgte, at Arbejderskerne var den af de to Parter, som Øvrigheden mest maatte begunstige.

Amtmandens Erklæring fører til den Konklusion, at det under de foreliggende Omstændigheder vilde være det rigtigste at lade alt blive ved det gamle.

Og saaledes blev det ogsaa — foreløbig.

V.

Kniplingsgrossisterne i Tønder By lode sig ikke afskrække af deres gentagne Nederlag. Da henved tretten Aar vare gaaede, og det ikke mere var nogen Holstein, der beklædte Posten som Amtmand over Tønder Amt, rejstes Sagen paany. Ophavsmanden var denne Gang den ansete Kniplings- og Blondefabrikant Boye Boyesen,¹⁾ der i 1774 var bleven udmærket

¹⁾ Boye Boyesens Forslag indsendes i Januar 1775 med Statholderskabets Betænkning.

af Regeringen med en Guldmedaille for sin industrielle Virksomhed. Med rigtigt Blik for det opnaelige indskrænkede han sig til at genoptage et eneste af Richtsens Forslag, men ganske vist et meget væsentligt og vigtigt. Havde Kniplingsfabrikanternes tidligere Nederlag med Tydelighed vist, at Statsmagten ikke vilde indlade sig paa at støtte Fabrikanterne i Lønningskampen, saa kunde Staten paa den anden Side ikke vedblivende nægte Fabrikanterne virksom Retsbeskyttelse overfor ligefremme Bedragerier fra Kniplepigernes Side. Her var Kniplingsfabrikanternes Position i Virkeligheden uangribelig.

Boyesens Forslag gik ud paa, at det ved en Forordning skulde forbydes Kniplepigerne at sælge andre det Mønster, der var dem betroet; endvidere skulde det formenes dem at sælge den Knipling, som de havde forfærdiget efter et opgivet Mønster, til andre end Ejeren af Mønstertegningen; og endelig skulde de svare til den Traad og Silke, Fabrikanten havde betroet dem, og de maatte ikke forlade hans Tjeneste, naar de havde modtaget Forskud paa deres Løn.

Statholderen billigede fuldstændig dette Forslag; dog mente han, at det ikke var nødvendigt at udstede en kgl. Anordning, men at det kunde være tilstrækkeligt at paalægge vedkommende Øvrigheder at afgøre slige Sager summarisk som en Politisag uden Sagsførers Mellemskomst og straffe de skyldige efter Dommerens Skøn. Bøderne skulde inddrives af Øvrigheden, og der skulde, som i andre Politisager, ikke finde nogen Appel eller Provokation Sted.

Et Reskript af dette Indhold blev forelagt Kongen og fik hans Underskrift — dog med den Tilføjelse, at, hvis der skulde forekomme et Tilfælde, der ikke kunde betragtes som en egentlig Politisag, men egnede sig til formelig Undersøgelse og retslig Bedømmelse, skulde det henvises til den sædvanlige Rettens Vej.

Omtrent samtidig blev der rettet et voldsomt Angreb paa Bissekræmmer-Bevillingerne, som nær havde gjort det fuldstændig af med dem; det udgik fra Københavns Kræmmerlaug, der imidlertid handlede i fuldeste Forstaaelse med de tønderske Kniplingsgrossister.

I December 1773 indgav Oldermændene paa hele Kræmmerlaugets Vegne en motiveret Klage over de mangfoldige Maader, hvorpaa Privilegier til at handle med tønderske Kniplinger bleve misbrugte: Ihændehaverne udstedte flere Afskrifter af deres Privilegier og udsendte paa denne Maade egenmægtig flere Personer til at handle paa en eneste Privilegerets Navn. Ogsaa helt uprivilegerede Personer fortsatte Handelen ved at benytte Patenter, der vare ophørte ved Ihændehavernes Død. Under Navn af Kniplinger falbødes ogsaa dels udenlandske Blonder, dels andre forbudte Varer, og saaledes blev der paa mere end én Maade gjort Indgreb i de københavnske Kræmmeres Handel — ja de havde endog helt mistet Handelen med Kniplinger.

Otte Dage efter dette Klageskrifts Forebringelse overrakte Oldermændene en Erklæring fra forskellige i Tønder bosatte Kniplingsfabrikanter, som ligeledes var rettet imod Bissekræmmer-Bevillingerne, og hvori Fa-

brikanterne udtalte, at den direkte Handel med Kræmmerne i Byerne ogsaa stemte bedst med deres Interesse. De vare villige til, hvis al Huseren med Kniplinger kunde blive forbudt, at opgive og tilbagelevere deres Privilegier paa Bissehandel med Kniplinger.

Under Indtrykket af disse stærke Klager stillede Statholderskabet det radikale Forslag, at Bissehandelen med Kniplinger helt skulde forbydes, og de dertil givne Privilegier tilbagekaldes. Kommercekollegiet vilde dog ikke indlade sig herpaa, men var ikke utilbøjelig til i Fremtiden at indskrænke, eventuelt helt ophøre med Uddelingen af nye Bissekræmmer-Privilegier.

En fra Magistraten i Tønder indhentet Erklæring paaviste i Enkeltheder den Skade, Bissekræmmerne tilføjede Kniplingsfabrikanterne. Disse omløbende Kræmmere bestilte, hed det heri, selv deres Kniplinger hos Knipligepigerne paa Landet i Stedet for at tage dem hos de bosatte Fabrikanter, hvem de derved fratog Arbejdet, samtidig med at de lode forfærdige daarlige Varer, som bragte de tønderske Kniplinger i Vanry. Toge Bissekræmmerne endelig deres Kniplinger hos Fabrikanterne, maatte disse overlade dem Varerne til Forhandling uden at faa Sikkerhed for Betalingen — som ofte helt udeblev.

Statholderen stillede derefter et nyt Forslag, som vandt Kommercekollegiets Bifald og blev approberet af Kongen i April 1774: Samtlige Bevillinger til at handle med Kniplinger skulde i Løbet af nogle Maaneder forevises for Stedets Øvrighed, og bekræftede Afskrifter af Originalerne indsendes til Kommercekollegiet tillige med Statholderens Betænkning.

Det viste sig da ved denne Lejlighed, at Antallet af Bevillinger, der vare udfærdigede dels igennem danske Kancelli, dels igennem Kommercekollegiet, var noget over 90. Iblandt Kniplingskræmmerne fandtes nogle, der tillige vare Fabrikanter, andre hvis eneste Næring var at sælge Kniplinger, andre atter, som kun dreve Kniplingshandel om Vinteren, medens de om Sommeren arbejdede som Daglejere, andre endelig, som ved Siden af Kniplingshandel dreve deres eget Landbrug. Men hermed vare Kategorierne ikke udtømte. Til Kniplingskræmmerne maatte der regnes Folk, som dreve Kniplingshandel uden at være forsynet med nogen Bevilling. Og der var ogsaa dem, som ikke havde ladet deres Bevilling konfirmere ved Tronskiftet.

Paa Grundlag af disse Oplysninger kunde det nu konstateres, at der virkelig havde indsneget sig adskillige Misbrug i Bissehandelen med Kniplinger, og Statholderskabet hævdede derfor atter med stor Kraft sit første Forslag: fuldstændig at ophæve alle Bevillinger til at husere med Kniplinger. De Betæneligheder, som fra forskellige Sider rejstes imod Ophævelsen af de engang meddelte kgl. Bevillinger, bevirkede imidlertid, at Kommercekollegiet søgte at naa Øjemedet — Indskrænkningen af Bevillingerne — paa en lempeligere Maade, idet Kollegiet i Forstaaelse med danske Kancelli besluttede ikke mere at udstede nye Privilegier.

Denne Beslutning, som blev fulgt fra 1775 at regne, gav i Løbet af de følgende fem Aar ikke Kniplingsdistriktet Anledning til nogen Klage over Mangel paa Afsætning. Formodentlig vare Grundene

hertil to: dels det netop dengang stærkt stigende Forbrug af Blonder, ved hvis Tilvirkning et stort Antal Kniplepiger bleve beskæftigede, dels de ikke fuldstændig hævede Misbrug af Bissekræmmer-Privilegierne. Desuagtet følte Kommercekollegiet sig ikke ganske beroliget, især da Forbruget af Blonder atter aftog; Spørgsmaalet kom til fornyet Behandling med det Resultat, at de Forholdsregler, der vare tagne saavel i Kongeriget (ved Fr. af 13. Febr. 1775 om utilladelig Omløben med Varer) som i Hertugdømmerne (ved forskellige Toldanordninger), maatte anses for tilstrækkelige til at hæmme de Misbrug, der havde indsneget sig i Kniplingshandelen. Bissehandelen med Kniplinger skulde fremdeles have Lov til at bestaa ligesom før, dog med Iagttagelse af følgende Regler, som bleve godkendte af Kongen den 6. Juli 1780:

Ingen skulde uden ved særlig Bevilling være berettiget til at drive denne Bissehandel. Bevillingerne skulde for Fremtiden alene udfærdiges gennem Kommercekollegiet, for at de ikke skulde blive udstedte i for stort Antal, og hver Gang, efter Afvejelse af de foreliggende Omstændigheder, kun tildeles Personer, som vare bosatte og holdt Dug og Disk her i Landet.¹⁾ Af Indbyggerne paa Landet kunde kun de, der selv dreve en Kniplingsmanufaktur, være berettigede til at erholde Bevilling. Al npriviligeret Bissehandel med Kniplinger blev straffet dels med Varernes Konfiskation, dels med Bøder som for Toldsvig.

¹⁾ I Praksis blev dette Udtryk fortolket indskrænkende som ensbetydende med i Kniplingsdistriktet og de tilgrænsende Egne.

I Praxis bleve disse Regler ikke nøje overholdte. Naar nogen kom til Toldstederne med Kniplinger og blot foreviste en Attest for, at de vare tilvirkede i Landet, blev der givet ham en Toldpasserseddél, hvorefter han ugeneret huserede i hele Landet, uden at der blev spurgt ham, om han havde Bevilling dertil eller ej. De givne Bestemmelser bleve ogsaa omgaaede derved, at Landkræmmere for at opnaa Bevilling til at husere med Kniplinger indrettede sig saaledes, at de i Tiden, inden Ansøgningens Skæbne var afgjort, underholdt et Antal Kniplepiger, som de lode gaa, saasart de havde faaet Bevillingen.

Da Kommercekollegiet kom til Kundskab om disse Uregelmæssigheder, søgte det yderligere at holde igen paa Bevillingerne. Ikke desto mindre blev Bissekræmmerinstitutionen ved at holde sig, saa længe der overhovedet var Liv i Kniplingsindustrien.

VI.

Medens nu alle disse forskellige Forslag til Forbedring af Kniplingsindustrien og af Kniplingshandelens Organisation vare udgaaede fra Fagets egne Mænd, navnlig Kniplingsgrossisterne, saa foreligger der et fornøjeligt Exempel paa, at de allerhøjeste Kredse toge Initiativ i Sagen. Denne lille Episode er skildret af den som energisk Embedsmand og talentfuld Skribent bekendte Ditmarsker, August Hennings. Beretningen

er præget af den bitre Stemning, der beherskede Forfatteren paa dette Tidspunkt som Følge af en krænkende Tilsidesættelse; han var nemlig i 1784 bleven skubbet til Side som Deputeret i Kommercekollegiet for at give Plads for Kommerceministerens Svoger, og maatte foreløbig nøjes med Stillingen som Kommerceintendant i Hertugdømmerne:¹⁾

„Den eneste Embedserklæring“ — skriver Hennings — „som jeg paanødte Finansministeren²⁾ i Aaret 1785, angik den tønderske Kniplingsindustri og Opretholdelsen af dens Næringsfrihed . . . Det vilde blive for omstændigt her at fortælle Sagen. . . Kommercekollegiets Sekretær³⁾ havde jeg ikke paa min Side. Han gjorde mig den Ære at komme til mig i København, og nu erfarede jeg den virkelige Foranledning til, at Kommercekollegiet udkastede en Forordning, som utvivlsomt vilde have medført denne Industris Ruin. Hoffet havde paalagt Kommercekollegiet til Kronprinsesse (=: Kronprins Frederiks Søster) Louise Augustas Formælingsfest at forskrive et Forraad af tønderske Kniplinger til København. Dette Hverv udførte den nævnte Sekretær. Han lod komme for 10—12 Tusende Rigsdaler Kniplinger. Varerne bleve overgivne i Damerne Hænder og — naturligvis — kritisk gennemgaaede og bedømte. Af hvert Stykke grove Kniplinger og efter gammeldags Mønster blev der rynket paa Næsen i Bevidstheden om Kunstdommernes ædle Skønhedssans, eller det blev forbigaaet næsten ubemærket for at vise det kyndige Bliks Hurtighed. Det viste sig da efter den kritiske Revue, at der i det hele Forraad til 12000 Rdlr. næppe fandtes for 2000 Rdlr. Kniplinger, der kunde passere; disse fine Varer udgjorde en lille Bunke, hvorimod de grove blev en stor Stabel. Nu var det jo sikkert iøjnefaldende, at

1) Dette Afsnit af A. H.'s Dagbog har Hr. Arkivsekretær J. Bloch velvilligst overladt mig til Benyttelse.

2) Kommerceministeren, Ernst Schimmelmann, blev d. 11 Juni 1784 tillige Finansminister.

3) H. F. Schlegel.

Kniplingsindustrien leverede meget slet Kram og kun lidet godt; Damerne behøvede kun at pege med Fingeren for at bevise det, hele Hoffet troede det, og dets Fingerpeg vare Beviser for Kommerceministeren; denne refererede atter i Kollegiet, hvad han havde set ved Hoffet, og saaledes naaede den afgørende Dom til Sekretæren, som meddelte den til mig. De Følgeslutninger, der bleve dragne af denne Dom, ere lette at begribe. Kniplingsindustrien, hed det sig, forsømtes, dens Mangler maatte afhjælpes; en hellig Iver for at behage Hoffet og at synes vigtig greb Kommerceministeren og Sekretæren, og strax flød der af Sekretærens Pen en fuldstændig Forordning, ganske i Stilen, med saa mange Regler og Undtagelser, at alt forvirredes, Hoffet beundrede, gamle Minister- og Deputerethoveders Routine fandt alt fortræffeligt — kun Amtmanden i Tønder,¹⁾ den derværende Magistrat og jeg, vi, der bleve spurgt sidst, da dette Mesterstykke af en Forordning allerede var helt udarbejdet, erklærede, at enhver af det kollegiale Kunstprodukts Forskrifter vilde være en skadelig Tvang for Kniplingsindustrien og forberede dens Undergang. Saaledes blev da Embryonen indsluttet i Sekretærens Skrivepult; med faderlige Øjne betragtede denne ofte sit Foster og ønskede, at Kollegiet kunde bringe det til Verden, men dets Veer vare gaaede over, da Hoffet havde glemt Kniplingerne, og formodentlig ville de ikke komme igen, før Overhofmarskallen mangler et Par Entoilage²⁾ Manchetter, eller Frøken Hofmesterinden et Par Engageanter³⁾ eller en Fichu⁴⁾ à l'innocence rendue. Sekretæren, der iøvrigt er en brav og elskelig Mand, blev i sin faderlige Ømhed foranlediget til at gøre et venskabeligt Forsøg paa at overbevise mig om Vigtigheden af sine Grunde for en Reform af Kniplingsindustrien. Han satte i sine Tanker 12000 imod 2000 ind paa, at han havde Ret, og at bevæge Kalkulatorer til at opgive deres Paastand er umuligt . . . „Deres Argument“, sagde jeg

1) Chr. Fr. Bielcke.

2) Kniplingsmanchetter.

3) Brystsløjfer.

4) Klædningsstykke af Battist eller Musselin, garneret med glat eller pibet Bord, hvormed Damerne i Negligédragt dækkede Hals, Bryst og Skuldre.

til Sekretæren, „vilde være meget godt, hvis der daglig formæledes Kronprinsesser. Jeg tilstaaer, at i det Øjeblik, De taler om, havde Kniplingsindustrien stor Uret; men desto mere Ret havde den formodenlig i det følgende Øjeblik, og har det vel stadig. Da jeg endnu beskæftigede mig med de danske Fabrikker, sagde jeg altid til Fabrikanterne: „Kære Venner, tilvirk ordinære Sager, de ere de salgbarste; I kunne ikke tænke Jer, hvor meget det almindelige er efterspurgt i Verden — lige fra det lærde Kram indtil de Støvler, der bringes paa Markedet i Amerika.“ Denne Replik bragte Sekretæren ud af sine Cirkler. Han var hele Tiden bleven staaende i Formælingsfestens Kreds, og udenfor denne var han desorienteret; han ilede derfor, saa hurtigt han kunde, med atter at regne sig ind i sine Cirkler.

Sætter Kommerceministeren, for hvem Sagen nu sover, da den kun angaar det almene Vel, sig endnu engang i Bevægelse, fordi Hoffet atter driver ham ind i Damernes snevre Cirkel . . . saa er det ude med 10000 Menneskers borgerlige Frihed, og Hensynet til et helt Publikum, Kniplingsindustriens hidtilværende Fremgang, den af sig selv befordrede Afsætning og Industriens sande Grundsætninger maa vige for nogle fornemme Damers øjeblikkelige Fornødenhed.“

Det er mærkeligt at se, at saavel Tønder Magistrat som Flertallet af Kniplingshandlerne ved den i Hennings' Dagbog omtalte Lejlighed tale Frihedens Sag og protestere mod Anvendelse af Tvang overfor Kniplepigerne. Nu staa de altsaa paa det Standpunkt, at en Forbedring af Arbejdet og ikke en Udvidelse af Fabrikantens Rettigheder, er en Hovedbetingelse for deres Industris Fremgang. Ja, en af Fabrikanterne udtaler endog som sin Overbevisning, at en Kniplepige hellere helt vilde opgive at kniple end miste sin hidtil havte naturlige Frihed.

Efterhaanden vare Anskuelserne saaledes undergaaede store Forandringer; Troen paa Tvangsforan-

staltningernes Virksomhed var stærkt svækket, Kniplingsindustrien fik derfor i den følgende Tid mere Lov til at passe sig selv. Men da vare de gode Tider forbi — de gyldne Tider, da Moden fordrede, at enhver Fest- og Stadsdragt var besat med mangfoldige Rækker af Kniplinger, lige fra Halskraven til Kjoleslæbet og fra Haand- til Støvlemanchetterne.

Den franske Revolution revolutionerede ogsaa Klædedragten; de prunkende Hofdragter forsvinde for det 19. Aarhundredes stadig enklere og mere nøgterne Skrædderkunst. Betingelsen for den finere Kniplingsindustri Blomstring ophæves, og omtrent samtidig fortrænger Maskinvæven ogsaa de grove Kniplinger. Kniplønnen synker — Bønderne sætte ikke længere deres Børn til at kniple.

Den lange, triste Kamp mellem Haandarbejdet og Maskinproduktet var begyndt. Og i den laa Nord-slesvigs engang saa blomstrende Kniplingsindustri under; det var forbi med den Tid, da Kniplingen bragte ikke blot det daglige Brød, men undertiden endog Velstand til Vesteregnens Borger og Bonde.

Men Overleveringen fra denne Tønderkniplings Blomstringstid er ikke gaaet til Grunde: Træder Kunsten saa til for at bygge videre i Traditionens Stil, da vil det fine, spinkle Haandarbejde fra Sønderjylland atter kunne faa sin Tid og lønne sine Dyrkere.
